

ABDULHAKİM KILINÇ**

'Simya' Kelimesinin Divan Şiirinde Kullanımları*

The Uses of The Word 'Simya' in Ottoman Poetry

Ö Z E T

Divan şiiri, kendisinden önceki Arap ve Fars şiir geleneklerini devralmış ve onların üzerine kendine has bir şiir inşa edebilmiştir. Bununla birlikte İslâm kültürü etrafında kurulmuş olan ortak kültür coğrafyası üç farklı dilin benzer bir zihniyet etrafında toplanmasını da beraberinde getirmiştir. Divan şiiri bu ortak kültürün -Fars şiir geleneğinden daha fazla olmak üzere- zihniyet dünyasından faydalanmış, dönemin ilmi anlayışlarını şiire taşımıştır.

Ökültik bilimler olarak da bilinen gizli ilimler, öncelikle tasavvuf çevrelerinde ve Şia ehli arasında kabul görmüş buradan da toplumun diğer katmanlarına yayılmıştır. Bu ilimler divan şiirinin birçok metninde gerek kavramları gerekse de uygulamaları ile kendine yer bulmuştur. Bu ilimlerin ve kavramlarının doğru anlaşılabilmesi durumunda edebiyat metinlerinin çözümünü de zorlaşmaktadır.

Simya, sihir, kimya ve huruf ilimleri kardeş ilimlerdir. Bu dört Hermetik ilimden özellikle simya ve kimya kelimelerinin güncel Türkçede birbirine karıştırıldığı görülmektedir. Bu durum divan şiiri metinlerinin anlaşılmasına da yansımaktadır. Simyanın bakırı altın yapma uğraşında olan bir ilim şeklinde anlaşılması metinlerde karşılığını bulmaktadır. Makalede simya kelimesinin Arapça, Farsça ve Türkçe sözlüklerdeki durumu incelenmiş ve divan şiiri metinlerinde hangi anlamda kullanıldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

ANAHTAR KELİMELE R

Simya, Kimya, İlm-i Huruf, Sihir, Divan Şiiri

ABSTRACT

Ottoman poetry has inherited former Arabic and Persian poetry traditions and built a poetry on them specific to itself. Besides, the common cultural geography, which has been founded around Islam culture, has brought the collection of three different language around a similar mentality. Ottoman poetry has benefited from the mindset world of this common culture –a lot more than Persian poetry tradition– and transferred the scientific intelligence of the period to poetry.

Secret disciplines, known as occultic sciences, have been accepted in the Sufi society and among the Shia masters at first, and then, spread to the other layers of society. Those disciplines has found a place for themselves in many of the texts of Ottoman poetry with both their concepts and practices. When those disciplines and their concepts cannot be understood correctly, this makes literary texts difficult to analyze.

Simya, magic/sorcery, alchemy and huruf (letter(s)) are sister sciences. It is seen that among these four Hermetic disciplines especially the words 'simya' and 'alchemy' are confused in modern Turkish. This situation reflects on the understanding of Ottoman poetry texts, as well. The idea of simya being a discipline that is in the pursuit of turning copper into gold does not find a place in the texts. In this paper, the context of the word 'simya' in Arabic, Persian and Turkish dictionaries is investigated, and it is tried to reveal that in what meanings it is used in Ottoman poetry texts.

KEYWORDS

Simya, Alchemy, Science of Letters, Sorcery, Ottoman Poetry

* Makalenin Geliş Tarihi: 27.07.2018 / Kabul Tarihi: 04.09.2018.

** Dr., MEB, (abdulhakimkinc@hotmail.com)

1. Simya Kelimesinin Anlamı

1.1. Kelimenin Kökeni

Simya kelimesinin İbraniceden, Yunancadan ya da eski Mısır dilinden Arapçaya geçtiği ifade edilmiştir. Simya, Hermetik ilimlerden¹ olduğu için bu üçlü kaynak fikri oldukça makuldür. Mısır'da ortaya çıkan Hermetizm, İbrani ve Yunan düşüncesine sinmiş; Hermes (Yunan), Thoth (Mısır) ve Enok/Enoh (İbrani) aynı şahsiyette birleşmiştir (Ebeling 2017: 21-25). Hermetizmin İslâm düşüncesine sirayet etmesi ile birlikte Hermes'in Hz. İdris olduğu inancı gelişmiştir (Kılıç 2017: 50-64).

Hermetizmin yayıldığı kültür havzaları dikkate alındığında Hermetik ilimlerden biri olan simyanın kelime olarak eski Mısır dilinden Yunanca ve İbraniceye geçtiği, bunlardan da Arapçaya intikal ettiği söylenebilir. Kelimenin hem Yunanca hem de İbranice yolunu izlemiş olması mümkündür. Yunancadan geçişin de iki yoldan gerçekleşmesi ihtimal dâhilindedir. Bunlardan birincisi Sabiiler kanalı ile olmuş olabilir. İkincisi ise tercüme sırasında doğrudan Yunan kaynaklarının Arapçaya aktarılmasıyla. İbraniceden geçiş ise bir arada yaşamının doğal sonucu gibi görünmektedir. Simya ve kimya kelimelerinin Mısır dilindeki aynı kelimenin iki farklı kaynaktan farklı telaffuzlarla Arapçaya intikal etmesinden ortaya çıktığı da ileri sürülebilir. Şemseddin Sami, simya ve kimyanın aynı kökten geldiğini belirtmiştir. Ancak bu iki gizemli ilmin çalışma sahalarındaki farklılık ortak köken düşüncesini zayıflatmaktadır.

Adnan Adıvar, simyanın bir tür büyü olduğunu, Batıdaki "alchemy"nin "al-kimya"dan geldiğini bu sebeple bu ilme simya denmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır (Adıvar 1982: 57). Celal Saraç da aynı kanaati paylaşır. Kimya kelimesinin kökünün Mısır'a uzandığını buradan Yunancaya oradan da Arapçaya geçtiğini ifade eder. Kelimenin Mısır dilindeki aslına iki mana vermiştir. Kelimenin "Chemi" ve "khem"im birleşimiyle oluştuğunu, Mısır'ı adlandırmak için kullanılan

¹ Makalede simyadan ilim olarak bahsedilmesi onun modern anlamda bir bilim olduğunu düşündürmemelidir. Simya, Hermetik sistemin ürettiği bir bilgi türü olduğundan ve mensuplarınca ilim olarak görüldüğünden "ilim" kelimesinin simya için kullanımında sakınca görülmemiştir.

“siyah memleket” veya kurşunun eritilmiş hâlimden hareketle “siyah toprak” anlamına geldiğini söyler (Saraç 1963: 12).

Şemseddin Sami’nin simya ve kimyaya aynı kökeni göstermesinden hareket edersek bir ilim dalının iki farklı şekilde isimlendirildiğini söylemek durumunda kalırız. Bunu söylediğimizde de kimya ile simyanın aynı olduğunu ifade etmeye mecbur oluruz. Ancak Hüseyin Ali El-Kâşifi gizli bilimleri tasnif ederken ikisine de ayrı ayrı yer verir: Kimiya (alşimi), limiya (sihir), himiya (nefslerin tesiri), simiya (duru görü), rimiya (hokkabazlık) (Kılıç 2017: 172).

Bu sınıflandırmanın Adıvar ve Saraç’ın görüşlerini büyük oranda desteklediği görülür. Maddelerin dönüştürülmesi ile ilgilenen bilim dalı burada da kimya olarak adlandırılmıştır. Simya ise büyü değil, bir tür iç aydınlanma neticesinde kazanılan bir yetenektir. Zamanla bu beş faklı Hermetik ilmin kimya ve simya içinde erimiş olması mümkündür.

Maddeleri dönüştürmeyle ilgilenen bilim sadece madenlerle ilgili değildir. Bu dönüşümü gerçekleştirmek için kişinin öncelikle teknik süreçleri öğrenmesi ve madenleri tanması gerekir. Madenlerin dönüşümü ile kozmik sistem arasında da ilişki vardır. Her maden bir gök cismi ve o gök cisminin ruhu ile ilişkilidir. Bunların da haftanın günleri ile alakası vardır (Tez 2017: 59; Tez 2010: 9). Madenlerin dönüşümü kimyancının bedensel ve ruhsal durumu ve söylediği sözlerle de bağlantılıdır. Kimyanın maddi, manevi ve kozmolojik boyutları bulunmaktadır. Bu bakıştan hareketle kimyanın maddi süreçleri, simyanın manevi gelişimi ifade ettiği söylenebilir. Ancak bu da kelimelerin gerçek anlamı ile ilgili sorunu ortadan kaldırmamaktadır. Çünkü kimya kelimesi de manevi olgunlaşma için kullanılmaktadır.

Simya kelimesinin daha çok büyü anlamında kullanılmasından hareketle kimyasal işlem sırasında bazı sözcüklerin söylenmesi bu ilmin ilgi alanı olarak görülebilir. Ancak kimyanın Yunanca aslında da büyü anlamı bulunması böyle bir ayırım yapılmasına imkân vermemektedir (Nişanyan 2009).

Nişanyan, **Sözlerin Soyağacı** isimli çalışmasında simyanın eski Yunanca sema>semaion kökünden geldiğini belirtmekte ve kelimeye simge, işaret, gösterge, gizli anlam manalarını vermektedir. Arapçada kelimenin

sihir ve büyü anlamında olduğunu ifade eder. Arapça sima kelimesinin alamet, nişane, işaret, simge anlamları ile eski Yunancadaki karşılıklar arasında bir benzerlik göze çarpmaktadır. Hermetik ilimlerin genel olarak gizemli ilimler olarak bilinmesi, gizli anlamların çözülmesine dayanması kelimenin bu anlamının da göz önünde bulundurulmasını gerektirir. Kelimenin bu kökten geldiğinin kabul edilmesi durumunda simya ilmi işaretlerin ve alametlerin çözülmesi ile ilgilenen ilim dalı olur. Bu da simyanın, İbn Haldun'un kullandığı şekilde, ilm-i huruf veya ilm-i esrar-ı huruf ile ilişkili olduğu sonucuna götürür. Nitekim **Kubbealtı Lügati**'nin tanımı da bu doğrultudadır: *"Önce harflerin ve sayıların yaratıldığını ve bunların birtakım gizli kuvvetler taşıdığını kabul edip bu gizli kuvvetleri, harflerin sırlarını, varlığı meydana getirirken dizildikleri sırayı ve birbirleriyle bağlarını bilme ve bu yolla yaratılmış şeyler üzerinde tasarruf edebilme ilmi."* (Ayverdi 2005).

Simya kelimesinin İbranice kökenli olduğunu söyleyenler iki farklı kaynak göstermektedir. Mütercim Asım, **Kamusü'l-Muhit Tercümesi**'nde simya maddesine bir açıklama eklemekte ve ilm-i simyadaki simyanın İbranice âlet anlamına gelen شيميه kelimesinin muarrebî olduğunu belirtmektedir. Taşköprüzade ise simya kelimesinin İbraniceden Arapçaya geçtiğini, aslının ismullah anlamına gelen (sim ye سيم به) olduğunu söyler (Taşköprüzade 1896: 366). İbranicedeki ismullah kökeni ile simya kelimesinin huruf ilmi anlamı arasında paralellik vardır. Bu ilim, harflerin ve tanrının isimlerinin gizemini çözerek varlıklar üzerinde tasarrufta bulunulabileceğini öne sürmektedir. Nitekim Hermetizmde de tanrının isimleri büyü uygulamalarında ve olağanüstü dönüşümleri gerçekleştirmede başvurulan unsurlardandır (Ebeling 2017: 38, 44). Bir diğer İbranice veya Aramice kaynak da insanlara büyü yapmayı öğrettiğine inanılan Semyaza'nın ismi olabilir. **Enok'un Kitabı**'nda gözcü meleklerin gökten düşüşü ve insanlarla sıra dışı ilişkiye geçişleri anlatılır. Bu anlatımda Semyaza'nın insanlara büyü yapmayı öğrettiği ifade edilir (Peygamber Enok'un Kitabı 2017: 36, 101). Simya kelimesinin bu ismin dönüşümü ile ortaya çıkmış olduğu da düşünülebilir.

Simya kelimesinin taşıdığı harflerin gizemi anlamı ile büyü anlamının farklı iki kaynaktan geldiği de ileri sürülebilir. İbranice ve Yunancadan farklı anlam yükleri ile gelen kelimeler söylenişlerindeki benzerlik

münasebetiyle aynı kelimedede birleşmiş olabilir ve zamanla kelime her iki anlamı da bünyesinde taşır hâle gelebilir. Ancak bu konuda elde bulunan verilerle kesin bir sonuca ulaşmak güç görünmektedir.

1.2. Arapça Sözlüklerde Simya

Arapça sözlüklerde kelime سوم kökünden sîmâ’, sîmiyâ’ sıralaması ile verilmekte ve alamet, nişan olarak anlandırılmaktadır (İbn Manzur 1984; Firuzabadi 1902; Vankulu 2014; Mütercim Asım 2013). Arapça sözlüklerde kelimenin büyü anlamı olmadığı gibi madenlerin dönüşümü ile ilgilenen bilim dalı manası da yoktur. Nitekim **Arabic English Lexicon**’da kelimeye سوم başlığı altında yer verilmekte ve simyanın alamet, işaret anlamlarından sonra bir başka maddede kelimenin günümüzde doğal sihir anlamında kullanıldığı söylenmekte ve bu anlamın Farsça simyadan geldiği vurgulanmaktadır. Seyyid Şerif Cürcani (15. yy.), **Tarifât**’ında simyayı “*Bazen sihirden hakîkî olmayana denir. Nitekim meşhûr olan budur. Bunun özeti, fezâda, hisde var olmıyan bazı hayâlî misâller ihdâs etmektedir.*” (Cürcani 1997) şeklinde tanımlamıştır.

Aşağıda görüşleri verilecek olan İbn Haldun’un 14. yüzyılda simya kelimesini sözlüklerde verilen anlamların dışında kullandığı görülmektedir. Hem İbn Haldun’un hem de Cürcani’nin kullanımları dikkate alındığında Arapça sözlüklerin fasih Arapçayı koruma kaygısı ile sonradan ortaya çıkan kelimelere veya anlamlara pek yer vermediği söylenebilir.

1.3. Farsça Sözlüklerde Simya

Burhan-ı Katı Tercümesi’nde simya maddesi yoktur ancak “sîn” maddesi altında gerekli açıklamalar yapılmıştır. Burada “sîn” harfinin sanat ehli tarafından ilm-i simya işareti olarak kullanıldığı ifade edilmekte ve simya ilmi hakkında şu bilgiler verilmektedir: “*İlm-i simya, a’ mâl-i hiyelden şol ameldir ki onun sahibine göz bağıcı tabir olunur, a’ mâlinde yalnız nefs-i insanînin medhali vardır. Tılsım ve sihir gibi afâ’il-i ulviyeye taalluku yoktur.*” (Mütercim Asım 1870). **Lügatname-i Dihhoda**’da ilm-i simya; büyü, ilm-i tılsım ve ilm-i huruf başlıkları altında anlandırılmıştır. Tılsım ilmi ile varlıkların şekli değiştirilmekte ve farklı görüntüler

oluşturulmaktadır. Ancak simya ile oluşturulan görüntülerin gerçekliği yoktur. Sözlükte simya ile olağana aykırı şeylerin ortaya çıkarıldığı ya da olağan işlerin meydana gelmesinin engellendiği ifade edilir. Bu ilimle cinlerin etki altına alındığı söylenir. Sözlükteki diğer tanım da simya ilm-i huruf olarak ortaya konur. Harflerin gizeminin çözülmesi ve esma-i hüsnanın sırrına erilmesi ile varlıklar üzerinde tasarrufta bulunulabileceği belirtilir. **Ferheng-i Farsi** ve **Ferheng-i Amid**'de simyaya ilm-i huruf, ilm-i esrar-ı huruf, ilm-i tılsım ve cadu (sihir), başkalarının gözünde hayali nesnelere oluşturma ilmi ve göz bağıcılık anlamları verilmiştir. Steingass, simyanın doğal büyü olduğunu belirtir. Bu büyü, insanları ve akli cezp etmek şeklinde uygulanmaktadır (Steingass 1998).

1.4. Türkçe Sözlüklerde Simya

Taşköprüzade (ö. 1561) ve Katip Çelebi (ö. 1657) ilimleri sınıflandırıp bazılarını tanıtırken simya hakkında da bilgiler vermişlerdir. Simyanın havada birtakım görüntülerin ve suretlerin oluşturulmasından ibaret olduğunu belirtirler. Olmayan hayallerin gerçek olarak algılanmasını sağlamak için birtakım maddelerden ve sözcüklerden yararlanıldığı söylenmiştir. Simya gerçek olmayan sihirdir (Taşköprüzade 1896: 365-366; Katip Çelebi 1971: II/1020). Maddelerin ve eşyaların suretlerinin değiştirilmesi ile ilgilidir.

Taşköprüzade; sihri, şa'bezeyi ve simyayı birbirinden ayırmaktadır. Ona göre şa'beze el çabukluğuna dayanır. Bu ilimde uygulayıcı, el çabukluğu ile duranı hareket ediyor, hareket edeni duruyor, cansız canlı gibi gösterebilir. Dokunmadan bir nesneyi kaybedebilir. Bu tariften anlaşıldığı kadarı ile şa'beze ilüzyona benzemektedir. Taşköprüzade, simyayı "*Sihirden gayr-ı hakiki olana itlak olunur.*" şeklinde tanımlamıştır. Ona göre bu ilimle havada gerçek olmayan görüntüler oluşturulur. Simyada yağlardan, sıvılardan, özel bazı kelimelerden yararlanır². Şehabeddin Suhreverdi ve İbn Sina bu ilimde meşhur olan isimlerdendir (Taşköprüzade 1896: 365- 366).

² "Gah olur ki sihirde gayr-ı hakiki olana itlak olunur. Nitekim meşhur olan budur. Ve bunun hasılı cevde bazı misalat-ı hayaliye ihdasıdır ki histe vücudu olmaya. Gah olur ki ol misalatı histe surî ile icada itlak olunur. Ol zamanda cevher havada bazı sur zahir olur. Anun'cün sur-ı mezbure seriatü'z-zeval olur, cevher-i havanın sürat-

17. yüzyıl sözlükçülerinden Meninski ve 1861’de tamamladığı **Lexicon**’da Redhouse, kelimeye sihir anlamı vermişlerdir. 19. yüzyılda hazırlanmış olan Türkçe sözlüklerde simya daha çok sihir anlamında kullanılır. **Kamus-ı Türki** “*Yani kimya ile bir asıldan, esasız ve mevhum bir ilm-i batıl ki nice zamanlar sade-dilanı işgal etmiştir.*” şeklinde bir bilgi verdikten sonra Fransızcasını “*magie blanche*” olarak kaydeder. Simya ile ilgili **Lehce-i Osmani** “*sihr-i helal tebayi’-i eşyanın garaibi*”, **Kamus-ı Osmani** “*Kimya vasıtasıyla ve a’mal-i hiyel ile sanayi’-i garibe icrasından ‘ibaret ma’rifet-i mahsusaya itlak olunur ki esası vehmiyyat ve bu babdaki hükâyetin kaffesi hurafatdır.*”, **Lügat-i Naci** “*ma’ruf ilm-i mevhum*”, **Lügat-ı Remzi** “*Alamet, eser ve yüziün rengi ve a’mal-i hiyelden şol ‘ilmdir ki bi-asl ve hakikat-i eşkal bağ ü bostan ve ‘imaret ve suret-i hayvan gösterir el-yevm batıl ve mefkut bir ‘ilmdir.*” bilgilerini vermektedir.

Kamus-ı Osmani, simyanın kimya vasıtası ile yapıldığını ifade ederek bu iki ilim arasında doğrudan bağlantı kurar. Simya kendine ait araçları ve yöntemleri olan bir ilim dalı olmaktan çıkar ve kimya aracılığı ile amacına ulaşan bir hile sanatı olur.

Kelimenin 19. yüzyılın sonlarından itibaren yayımlanan bazı sözlüklerde eski kimya anlamında kullanıldığı görülmektedir (Ali Seydi 1912; Ebuzziya Tevfik 1889; Kestelli 2004; Devellioğlu 1996). Buradan hareketle simyanın eski kimya anlamında kullanımının 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında yaygınlaşmaya başladığı söylenebilir.

Daha sonra yapılan çalışmalarda sözlükçülerin simya ile kimyanın farklı ilimler olduğunun farkında olduğu ancak şöhret bulmuş anlamı vermek durumunda kaldıkları görülmektedir (Ayverdi 2005; Çağbayır 2007). **İslâm Ansiklopedisi**’nde de simyaya önce eski kimya anlamı verilmiş daha sonra büyü anlamı üzerine yoğunlaşmıştır (Aydın 2009: XXXVII/218-220).

---

i tağyiri olup kabul ettiği sureti zaman-ı tavil hıfza mecal olmadığı sebepten. Zira havanın rutubeti cihetinden sureti kabul-i seri olduğu gibi adem-i hıfzı dahi seri olur. Amma şol surun keyfiyeti ve illeti emr-i hafidir. Ana ancak ehli müttali olur. Bizim garazımız anı tahkik ve vasf değildir. Belki emsalinden iltibasını izale ve keşfdir. Hele icmal-i hâl budur ki: Sahir oldur ki bazı eşya terkip eyleye havastan yahut edhan ve mayiatdan yahut kelimat-ı hassadan ki bazı tahayyülat-ı hassa icab eyleye ve havasın bazı mekul ve meşrub ve bunların emsali eşyayı idrakini icab eyleye amma hakikati olmaya.”

2. Simya, İlm-i Huruf ve Büyü

Agâh Sırrı Levend, simya ilminin kimya ilmi mukabili olarak kullanıldığını ancak bunun yanlış olduğunu belirtir. Simyanın çok eskiden tılsıma unvan olduğunu ve sonradan ilm-i esrarü'l-huruf olarak bilindiğini söyler. Bu ilme ilm-i sagir de dendiğini ifade eder. Simya ile ilgili şu bilgileri verir: *“Harfler, kâinatta, hakâyık-ı eşyaya taallük eden bir takım esrarı ihtiva ederler; ve o esrarın remzi ve işaretidirler. Bunlardan mürekkep olan kelimât-ı ilâhiye ve esmâ-i hüsnanın tesir ve ruhaniyetinden ehl-i simya istifade ederek tasarrufta bulunmak iddiasındadırlar.”* (Levend 1984: 195).

Yazarın burada verdiği bilgiler İbn Haldun ve İbn Arabî'den aktarılmıştır. İbn Haldun (ö. 808/1406), simya kelimesinin aslında tılsım ilmine dahil olduğunu ve tasavvuf ehlinin kendi yaşadığı sırda bu kelimeyi tılsım ilminden, harflerin gizemi sahasına taşıdığını belirtir (İbn Haldun 1900 ? : 353). Esasen İbn Haldun'un harflerin gizemi başlığı altında ele aldığı ve İbn Arabî'nin hakkında bilgiler verdiği ilim Taşköprüzade tarafından da ilmü havassı'l-huruf şeklinde işlenmiştir. Bu ilim, varlıklarla harfler arasında yakın bir ilgi olduğu inancına dayanır. Harflerdeki esrarın elde edilmesi ile varlıklar üzerinde tasarrufta bulunulabileceği ve geleceğe dair haber verilebileceği iddiasındadır (Bozhüyük 1998: XVIII/397-401).

Simyanın Farsça sözlüklerdeki ilm-i huruf anlamı ile İbn Haldun'un açıklamaları örtüşmektedir. Arapça sözlüklerin simyaya verdikleri *“alâmet, nişan, işaret”* karşılıkları da simgecilikle uygun düşmektedir. Hermetizmin simgeciliği ile tanrının isimlerinin olağanüstü durumlar ortaya çıkarmadaki etkisine olan inanç huruf ilminin temellerini oluşturur. *“Hermetik gelenekler hiyeroglifleri, dünya ile dolaysız bağlantılar içinde bulunan doğal işaretler olarak niteler. Aynı şekilde dünyayı bir işaretler âlemi ve ilişkiler sistemi olarak kabul eder, her şeyin anlamını bir ‘işaret’ ile belirler.”* (Ebeling 2017: 13). Hiyerogliflerle dünya arasında kurulan bu doğrudan ilişki daha sonra İbraniceye ve Arapçaya taşınacaktır. Şekil, ses, anlam ve varlığın birbirinden ayrılmaması ve tam bir mutabakat hâlinde görülmesi yazıya ve söze ilahi bir güç vermiştir. Bu gücü elde eden kişi işaretler âlemi üzerinde tasarrufta bulunma yetkisine sahip olmaktadır. **Enok'un Kitabı**'nda da bir gizli addan bahsedilmektedir (Peygamber

Enok’un Kitabı 2017: 103). Bu adı bilen ahitin gücünü kullanabileceği ifade edilir. Ahit varlık alanını yönettiği için bu gizli ada sahip olan kişi varlıklar üzerinde tasarrufta bulunabilecektir. Ancak bu tasarrufta bulunma yetkisi kişinin şahsından kaynaklanmaz. Bu durum ancak semavi unsurların ve olağanüstü varlıkların yardımı ile gerçekleşebilir.

Hermetizm, maddeden çok ruh üzerinde duran bir bakış açısına sahiptir. Bütün Hermetik ilimler öncelikle ruhun değişimi, dönüşümü ve yükselişine odaklanır. Bu ilimlerde istenen hedefe ulaşabilmek ruhun olgunlaşması ve yücelmesi ile mümkündür. Ruh, belirli eğitim aşamalarından geçerek olgunlaşır ve tabiat bağlarından kurtulur (Kılıç 2017: 185). Maddeden kurtulan bu ruh, maddi sınırlamaları aşar. Mekân, zaman, sıfatlar, şekiller, arazlar onun için zorunluluk olmaktan çıkar. Bir başka surete girmek veya bir varlığın suretini değiştirmek böylece mümkün olur. Burada Hermetizmin, varlığın bütün aşamalarında ruhani bir yön bulunduğuna dair inancı da vurgulanmalıdır. Bütün kâinat her şeyi ile canlıdır (Kılıç 2017: 86; Eliade 2002: 59-78). Kâinattaki her varlığın kendine has bir ruhu vardır (Peygamber Enok’un Kitabı 2017: 89-90). Bu ruhları içinde buldukları suretten çıkarmak, özgürleştirmek veya başka bir surete sokmak eğitim ve riyazetle mümkün hâle gelmektedir. Bu güç hem simya/büyü yolu ile hem de harflerin sırlarının çözülmesi ile elde edilebilir.

Simya, kimya ve diğer gizemli ilimler hedefe ulaşmak için harflerin/kelimelerin gücünden yararlanmaktadır. İslâm dünyasında kimyanın ve ilm-i hurufun en önemli ismi olarak Cabir bin Hayyan’ın öne çıkması da bunu göstermektedir. Ancak ilm-i huruf simyaya ve kimyaya göre daha geniş boyutlarda etkiye sahip bir ilim dalı gibi görünmektedir. Harflerin esrarını çözenlerin bütün varlıklar üzerinde tasarrufta bulunabildiğine inanılmaktadır ki böyle bir güç hem kimyanın hem de simyanın yapmak istediklerine ulaşmaya imkân verir. Hermetik ilimler arasında çok yakın ilişkiler olmasına rağmen ilm-i simya ile ilm-i hurufu ayırmak yerinde olacaktır. İlm-i simya, ilm-i hurufla kıyaslandığında bir tür oyun, göz bağıcılıktır. Her ne kadar ilm-i simyada tanrının isimlerinden yararlanılsa da simya ile oluşturulan görüntüler gerçek değildir. Bu görüntülerin, insanları etki altına alacak kadar gerçekçi olmasına rağmen, bir hakikati yoktur. İlm-i simya ile tamamen hayali varlıklar ve suretler

oluşturulur. Oysa ilm-i hurufun varlıklar üzerinde gerçek bir etki meydana getirdiğine inanılmaktadır.

İbn Haldun, simyanın aslında tılsımla ilgili olduğunu söylediği için bu ilme nasıl bir anlam yüklediğine de bakmak gerekir (İbn Haldun 1900 ? : 348). İbn Haldun, sihir ve tılsımı üç kısma ayırmıştır. Sihir, aletsiz bir şekilde ve yardım görmeksizin himmet ve kalbin teveccühü ile yapılır. Tılsım; göklerin mizacından, anasırdan, havasü'l-a'daddan yardım alınarak yapılır. Şa'beze ise hayal gücü üzerinde etkili olur. Bu sihri yapanlar hayal gücü üzerinde etkili olarak bir takım görüntüler oluştururlar.

İbn Haldun'un verdiği bilgilerle Taşköprüzade'nin söyledikleri kıyaslandığında Taşköprüzade'nin simya dediği ilmin İbn Haldun'da şa'beze olduğu sonucuna ulaşılır. İbn Haldun'un şa'beze ile ilgili söyledikleri Taşköprüzade'nin simya ile ilgili söyledikleriyle benzerlik gösterir. Ancak Taşköprüzade şa'bezeye ayrı bir anlam vermekte ve **Mevzuatü'l-Ulum**'da onu el çabukluğu olarak tanımlamaktadır.

Simya önceleri tılsım, sonra harflerin gizemi içinde değerlendirilmiştir. Daha sonra tekrar tılsım ve büyü olarak anlamlandırılmıştır. Osmanlı sahasında simya Arapçadaki şa'beze karşılığı olarak kullanılmış, şa'beze ise simyadan daha alt düzey bir büyü olarak görülmüştür. Sünbülzade Vehbi de simyanın aslının şa'beze olduğunu ifade etmektedir (Sünbülzade Vehbi 2004: 59).

Sîmyâ ise hayâl ü evhâm
 İsmi var gerçi velîkin kuru nâm
 Aslıdur şu'bede-i mevhûme
 Ya'ni sûret viremez ma'dûme
 Hokkabâza yakışur böyle fi'âl
 Ana rağbet mi eder ehl-i kemâl
 Bilmeyüp aslını ba'zı nekbet
 İbn-i Sînâ'ya idermiş nisbet
 Hiç anun 'aklına olsun mı sezâ
 Ki ola mâ'il-i vehm ü hulyâ
 Böyle halt eyler anun erbâbı
 Hep gözi bağılu sanur ahbâbı

Sünbülzade’nin ifadeleri ve metnin bağlamı dikkate alındığında burada harflerin gizemi ile ilgili bir gönderme bulunmadığı görülür. Şair; hayal, evham, suret vermek gibi kelimelerle simyanın havada görüntüler oluşturmaktan ibaret bilim olduğunu ortaya koyar. İbn Sina’nın bu ilmin meşhurlarından olduğunu söyleyenlere de itiraz eden şair, bunu onun aklına yakıştıramaz.

3. Simya ile İlgili Kıssalar

Simyanın nasıl bir büyü türü olduğunun daha iyi anlaşılması için simya ile ilgili anlatılan kıssalara da kısaca değinmek yerinde olacaktır.

Taşköprüzade’nin **Mevzuatü’l-Ulum**’da anlattığı kıssa, simya ile bir varlığın suretinin değiştirildiğini ve bu değişimin çok da kısa sürmediğini göstermektedir. Kıssalarda olayların abartılı bir şekilde anlatılması burada göz önünde bulundurulmalıdır.

“Evzai’nin hikâyeti ki demiştir ki: Seferde bir Yahudi’ye rast geldim. Bir zufda’ı (kurbağayı) tutup ilm-i simya tariki üzere ana sihr edip bir hınzır olup mezbur hınzırı Nasara’dan bir taifeye bey’ eyledi. Taife-i mezbure menzillerine vardıkta hınzır-ı mezbur yine şekli zufda’da zuhur eyledi. Pes cemaat-ı mezbure gelip Yahudi’ye yetiştiler. Yahudi dahi Evzai ile bile idi. Vakta ki Yahudi’ye karib oldular bir emr-i garib daha zuhur edip Yahudi’nin başı hake düştü. Ve cünud-ı hayret taife-i mezburenin başına üştü. Pes hemen karara imkân olmayıp firar eylediler.”

Kıssadan da anlaşılacağı üzere simya varlıkların görüntüsünü değiştiriyor. Bu görüntü bir süre o varlıkta kalıyor. Daha sonra görüntü ortadan kalkıyor ve varlık eski hâline dönüyor. Kurbağanın domuza dönüştürülmesinde de başın kopmuş gösterilmesinde de böyle bir durum vardır.

Ebu Ali Sina hikâyelerinde ise simya daha etkili ve geniş kapsamlı bir ilim olarak ele alınmaktadır. Temelde suretlerin değişimi ve görüntüler oluşturma bulunsa da bu hikâyelerde Hermetik ilimlerin tamamının simyada birleştiği söylenebilir. Ebu Ali Sina hikmet, heyet, hendese, kimya, simya ve gizli ilimlerin hepsine vakıf birisidir (Ziyaeddin Yahya

2016: 224). Bu bakımdan yaptığı olağanüstü işlerde bütün gizli ilimlerin payı vardır.

Hikâyenin başında simyanın sihirden farkı üzerinde durulmuş ve nitelikleri övülmüştür (Ziyaeddin Yahya 2016: 44-45).

Sihir değil, buna denir simyâ
 Aslı bunun neşve-i ism-i Hudâ
 Sihr ise bir bâtil murdâdır
 Kârı bed zümre-i küffâdır
 Kim ki özün Hakka garkeder
 Bâtili haktan o zaman fark eder
 Bâtil olan bâtili gözler hemân
 Nûr-ı Hudâ bâtila olmaz ayân

Ebu Ali Sina hikâyesinden alınan bu beyitlerde simyanın Allah'ın ismi ile elde edildiği, sihrin ise batıl olduğu vurgulanır. Sihir aşağılanırken simyanın hakikat olduğu ifade edilir. Tanrının ismi kullanılarak yapılması akla ilm-i hurufu getirmektedir. Ancak bütün Hermetik ilimlerde amaca ulaşmak için tanrının ismine başvurulur. Simyada da değişik sihirli sözler ve ifadeler kullanılır. Hikâyeye göre simyacılar olağanüstü bir durum meydana getirmek için efsun okurlar. Bu da simyayı sihre ve tılsıma yaklaştırmaktadır.

Ebu'l-Haris kendisine simya ile sihrin farkını soran padişaha şöyle cevap verir: *“Sihir temiz olmamak ve kötülük sonucu ortaya çıkar. Simya ise temizlik ve riyazetle olur. Ayrıca sihrin ilmi de yapılması da dinen uygun değildir. Lakin simya ilmi güzel görülmüştür.”* (Ziyaeddin Yahya 2016: 74-75)

Ebu'l-Haris'in bu cevabından anlaşıldığı kadarıyla simya ve sihir arasında teknik ve uygulama bakımından değil niyet ve hedef bakımından bir fark görülmektedir. Ayrıca simyaya dinî bir temel de bulunmaya çalışılmaktadır.

Burada altı çizilmesi gereken bir diğer husus da Ebu Ali Sina ile kardeşi Ebu'l-Haris'in simya ilmini Mağrib diyarındaki bir mağarada bulunan ve Fisagores'e (Pythagoras) ait olan kitaplardan öğrenmeleridir. Bu anlatım simyanın Batı'dan öğrenildiğini, Pythagoras'ın ismen anılması bu öğretinin Yunan kaynaklı olabileceğini düşündürmektedir. Hikâyede Pythagoras'ın isminin geçmesinin bir diğer önemi, kaynaklara yansıdığı

kadarı ile, ilm-i hurufa benzer şekilde evrendeki uyumu ve düzeni sayılarda aramasındadır. Nesnelere sayılar arasında kurulan bu bağlantı, sayıların gizemi olarak bilinen bir yaklaşıma dönüşecektir. İbn Haldun tılsımda sayıların gizeminden yararlandığını belirtmektedir. Bu durumda Ebu Ali Sina'nın yaptıklarını tılsım kapsamında değerlendirmek de mümkün olur.

Mağarada bir yıl kalarak gizemli ilimleri tahsil eden Ebu Ali Sina ve kardeşi Ebu'l-Haris birçok olağanüstü işler meydana getirirler. Havuza atlayıp simya ilminin kuvvetiyle Nil'den Mısır'a çıkma, efsun okuyup önce ipe dönüşme sonra da Bağdat'tan çıkma (Ziyaeddin Yahya 2016: 46-47). Simya ilminin vermiş olduğu güçle kesilen meşe ağaçlarına efsun okuma ve onları insan hâline getirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 47). Simya ile bina edilen hamamın yanına cennet gibi bir gül bahçesi ve lale bahçesi yapma (Ziyaeddin Yahya 2016: 60). Bir tepsi kepeğe efsun okuma ve kepeği helvaya dönüştürme. Helvacı genci kapıdan itme ve Mısır'da bayılan genci bir günde Bağdat'a gönderme (Ziyaeddin Yahya 2016: 70). Bir ağaca okuyup üfleyerek onu gencin suretine sokma. Genci göz açıp kapayıncaya kadarlık bir sürede Mısır'a götürme (Ziyaeddin Yahya 2016: 75). Bir gecede efsunla şehirdeki bütün evlerin kapılarını işaretleme (Ziyaeddin Yahya 2016: 89). Gizli görevler için görünmez varlıklar görevlendirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 89, 93). Dükkanı ve evi gizleme, onların bulunduğu yeri deniz ve ateş deryası şekline getirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 93). Keçe parçasından bir şahin peyda etme (Ziyaeddin Yahya 2016: 94). Uzak diyarlardaki yiyeceklerden oluşan sofralar kurma (Ziyaeddin Yahya 2016: 95). Hamamın külhanına efsun okuyup ateşi söndürme ve hamamı şiddetli bir soğuğa uğratma (Ziyaeddin Yahya 2016: 99). Efsun okuyup subaşının ve bekçibaşının suretine girme (Ziyaeddin Yahya 2016: 102, 104). Bekçibaşını subaşı suretinde gösterme (Ziyaeddin Yahya 2016: 104). Efsun okuyup kadı Efendi'ye mahkemeyi kendi evi, vekilini hanımı, diğer oturanları da cariyeleri suretinde gösterme (Ziyaeddin Yahya 2016: 105). Efsun okuyup idam sahasındaki adamı kaybetme (Ziyaeddin Yahya 2016: 112). Efsun okuyup insanların ellerini dillerini bağlama (Ziyaeddin Yahya 2016: 114). İnsanları çeşitli hayvanlara çevirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 118, 119). Efsun okuyup bir anda yüzlerce asker ortaya çıkarma (Ziyaeddin Yahya 2016: 120, 203). Asayı süslü, güzel bir ata dönüştürme (Ziyaeddin Yahya 2016: 124). Bir

tas suyun içinde insanları etkileyen hayaller meydana getirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 127-145). Kendine benzeyen birçok insan peyda etme (Ziyaeddin Yahya 2016: 152). Mevsimi olmadığı hâlde bir demet gül ortaya çıkarma (Ziyaeddin Yahya 2016: 156). Görünmez olma (Ziyaeddin Yahya 2016: 157, 188). Efsun okuyup bir bulut ortaya çıkarma ve içinden kurbağa yağdırma (Ziyaeddin Yahya 2016: 159). Simya ilmiyle saray ve ev inşa etme, ev eşyası tedarik etme (Ziyaeddin Yahya 2016: 160, 162). Rüzgârı şahın sarayından ve vezirin hanesinden kesip istediği yere gönderme (Ziyaeddin Yahya 2016: 164-166). Kendini gizlemek için köpeği kendi suretinde gösterme (Ziyaeddin Yahya 2016:170-171). Şehrin bütün ateşini cadının uzvuna hapsetme (Ziyaeddin Yahya 2016: 173). İki parça ipe efsun okuyup yedi başlı ejder peyda etme (Ziyaeddin Yahya 2016: 178). Sazendeler ve hanendeler çıkarma, güzel hizmetçiler ve sofralar meydana getirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 179, 207, 211). Kaleyi yok etme (Ziyaeddin Yahya 2016: 182). Parayı katıra dönüştürme (Ziyaeddin Yahya 2016: 184). Saman çöpünü zenci köleye, koyun kellesini insan kellesine, kağıdı akçeye çevirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 187-189). Susuz bir yerde ağaçlık bir bahçe meydana getirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 190). Kendini canlı ve cansız çeşitli varlıklara çevirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 192-193). Hırkanın içinden yüzlerce hayvan ve canlı çıkarma (Ziyaeddin Yahya 2016: 194). Farkı mevsimlerde bir diğerini gösterme (Ziyaeddin Yahya 2016: 195-196). Yemekleri farklı canlılara dönüştürme (Ziyaeddin Yahya 2016: 196). Taşlık bir arazide bir şehir meydana getirme (Ziyaeddin Yahya 2016: 199). İnsanların zihinlerini etkileme ve türlü hayaller görmelerini sağlama (Ziyaeddin Yahya 2016: 210).

Ebu Ali Sina hikâyesinde, simya sayesinde varlıkların şekilleri ve nitelikleri değiştirilmekte, olmayan varlıklar ortaya çıkarılmakta, var olanlar kaybedilmekte, kısa sürede uzun mesafeler alınmakta, büyük yapılar inşa edilmekte, cansız varlıklardan canlılar meydana getirilmekte, az bir zamanda büyük işler yapılmakta, uzak diyarların yemeklerinden sofralar kurulmakta, insanların zihni etki altına alınmakta, insanların türlü hayaller görmeleri ve bu hayallerin etkisi altında kalmaları sağlanmakta ve mevsimler değiştirilmektedir. Bu işler yapılmadan önce simya yapacak kişi efsun okumakta ve genellikle değişimi bir örtü altında gerçekleştirilmektedir.

Metinde yapılan olağanüstü işlerin daha çok suretlerin değiştirilmesi ile ilgili olduğu görülüyor. Değiştirilen veya ortaya çıkarılan suretler yapan kişinin veya başka birinin uygun müdahalesiyle yok olmaktadır. Hikâyedeki görüntülerin çok kısa sürede yok olmaması simyacıнын kudreti ile ilişkili olabilir. Ebu Ali Sina büyük bir simyacı olarak görüldüğünden ortaya çıkardığı görüntüler daha uzun süre kalmaktadır. Tabi bunda hikâyenin doğal olarak abartılı anlatım içermesi de etkili olmuştur. Bununla birlikte simya ile oluşturulan görüntülerin bir hayalden ibaret olduğu da hikâyede belirtilir (Ziyaeddin Yahya 2016: 217).

Tayy-ı mekân ve diğer hususlar Hermetizmdeki riyazet ve eğitimle ruhun olgunlaşması ve böylece maddenin sınırlarının dışına çıkması ile uyumaktadır. Metinde Ebu Ali Sina’nın sürekli riyazetle ve ruhunu eğitmekle ilgilenmesi de bunu göstermektedir. Simya bu hikâyede Hermetik ilimlerin tamamını sembolize ediyor gibi görünmektedir.

4. Simya ile İlgili Beyitler

Osmanlı döneminde yazılmış olan yüz elli civarında metin simya kelimesinin kullanımları bakımından taranmıştır. Bu metinlerde simya kelimesinin kimyaya göre çok az geçtiği görülmüştür. Simyanın kullanıldığı beyitlerde hayal, yokluk, bulunmama, gerçek olmama, kalıcı olmama gibi anlamlar öne çıkmaktadır. Bu da simyanın havada oluşturulan görüntüler veya şekiller anlamında kullanıldığını göstermektedir.

Simyada Su ve Civa Kullanılması

Simyada bir takım sıvılardan faydalanılmaktadır. Özellikle su ve cıva bu işlemlerde kullanılmaktadır.

‘Aceb kim sîmyâ bilür bu eshâb

K'akıdur su yirine yire sîm-âb

İbrahim ibn Bali (15. yy.) **Hikmetname**/1346

[Şaşılacak bir durumdur ki bu topluluk simya bilir, yere su yerine cıva akıtır.]

Simyada genellikle su kullanıldığından beyitlerde de simya ile su bir arada geçmektedir. Sevgi simyacı, sevgilinin gamundan kaynaklanan yaraların çığ tanesini aşığa coşkun deniz gibi gösterir. Burada şair hem dağlamalar sonucu oluşan yaraları güle benzetmiş hem de simyacının su tanecikleri ile büyük hayaller meydana getirmesini işlemiştir.

Simiyâ-kâr-ı mahabbetdür o kim dâg-ı gamun
Gösterür şeb-nemini ‘âşığa bahr-i zehhâr

Azmizade Haleti (17. yy.) **Divan** G143/3

[*Senin gamunun yarası aşk simyacıdır ki; aşığa şebnemini (çığ tanesini) coşkun deniz gibi gösterir.*]

Varlıkların Görüntülerinin Büyü ile Değiştirilmesi

Naili-i Kadim, sevgilinin yanağına simyakarlık vermekte ve ondan güneşi sevgilinin mumuna (yüzüne) pervane kılmasını, ayı da meclisine kadeh eylesini istemektedir. Simya, bu beyitte de varlıkların görüntülerini değiştirmek anlamında kullanılmıştır.

Mihr ü mâhı şebçerâğ-ı simyâkâr-ı ruhun
Şem’ine pervane kılsın bezmine câm eylesin

Naili-i Kadim (17. yy.) **Divan** G287/4

[*Yanağının simyacılarının mücevheri, güneş ve ayı mumuna (yüzüne) pervane kılsın, meclisine kadeh eylesin.*]

Bir Varlığın Büyü ile Yok Edilmesi

Simya, bir görüntüyü elde etmek şeklinde olabildiği gibi herhangi bir varlığı ortadan kaldırmak/gizlemek suretiyle de yapılmaktadır. Aşağıda aynı manayı ihtiva eden iki beyitte şair, aşığın bir büyü ile varlığını yok etmesinden söz etmektedir.

Görmesün kûyında a’dâ dirse olmaz ‘âşığa
Derd ile mahv-ı vücûd itmek gibi bir sîmiyâ

Azmizade Haleti (17. yy.) **Divan** G3/6

[*Sevgili aşığa mahallesinde (onu) düşman görmesin derse; aşığa dert ile vücudunu yok etmek gibi bir simya olmaz.*]

Eger dil-ber seni kûyumda a’dâ görmesün dirse
Vücudın mahv ider ‘ışk ehli yohsa sîmiyâ bilmez

Azmizade Haleti (17. yy.) **Divan** G324/2

[Eğer sevgili seni mahalleimde düşman görmesin derse; aşk ehli varlığını yok eder yoksa simya bilmez.]

Kayıp Bir Nesnenin Büyü ile Bulunması

Simya kelimesi metinlerde kayıp olan bir şeyi büyü yardımıyla bulma, ortaya çıkarma anlamında da kullanılır. Bu anlam büyük ihtimalle simyanın mevcut olmayan görüntüler yaratması ile ilgilidir. Bu görüntüler sanki simya ilmi ile bulunmuş gibidir. Bununla birlikte kelimenin bu kullanımında tılsım anlamının olduğu da söylenebilir. Tılsım, kayıp olan eşyaların bulunması için kullanılan büyü yöntemlerindedir.

Kîmiyâyile kıldı zer yüzümi
Yârı bulmağa sîmiyâsı kanı

K. Burhaneddin (14. yy.) **Divan** G 128/4

[Kimya ile yüzümü altın kıldı (sararttı). Sevgiliyi bulmak için simyası nerede?]

Hezâr efsûn ider câdû gözün ki
Birisin bulmamışuz sîmiyâdan

K. Burhaneddin (14. yy.) **Divan** G 578/4

[Senin cadı (büyücü) gözün binlerce büyü yapar ki simyadan birini bile bulamadık.]

Simya ile Oluşturulan Görüntülerin Etkileyici Olması

Simya ile oluşturulan görüntüler insanların aklını cezp etmekte ve onları büyülemektedir. Oysa bunlar gerçek değildir. Gerçek olmayan bu görüntülerden uzak durulması tavsiye edilir.

O tasvîr-i musanna’ sîmiyâdur
Beri kıl cânun andan kim belâdur

Larendeli Hamdi (16. yy.) **Leyla ve Mecnun**/984

[O süslü resim (görüntü) simyadır, canını ondan uzaklaştır çünkü be-
ladır.]

Şeyh Galib'in benzetme unsuru olarak kullanmasından hareketle simya ile oluşturulan görüntülerin çok güzel olduğunu söyleyebiliriz. Bir şey gerçek olamayacak kadar güzelse ya simya ile elde edilmiş bir görüntüdür ya da hayaldir.

Diyemem ki eser-i fikr-i Sinimmârîdir
Misli yokdur var ise san'at-ı sîmyâdır bu

Şeyh Galib (18. yy.) **Divan** Tarih 35/18

[Sinimmari'nin fikrinin eseridir diyemem; benzeri yoktur, varsa bu
simya sanatıdır.]

Gül-berg-i âteşin ruhu hatt benefşe-ter
Cennet mi bâğ-ı hüsn mü sîmyâ mıdır desem

Şeyh Galib (18. yy.) **Divan** G209/2

[Yanağı parlak/kırmızı gül yaprağı, ayva tüyleri menekşe; cennet mi
güzellik bahçesi mi simya mı desem.]

Düşürdü bahr-ı sîm-âba ser-â-pâ
Beni çün sîmyâ-yı sîmâ-yı hüsnü

Şeyh Galib (18. yy.) **Divan** G306/5

[Beni güzel yüzünün simyası baştan ayağa cıva denizine düşürdü.]

Simya akli ve hayal gücünü etkilediği için onun etkisi altında kalmak güçtür. Esad Efendi, bunu aşkın durumu ile kıyaslar. Dil ve can, akıl ve şuurla birlik olsa bile sevgiliye duyulan aşkın simyasından kurtuluş mümkün değildir.

Rehâ mümkün mi 'aşk-ı sîmyâ-kâr-ı dilârâdan
Dil ü cân olsa 'akl u hûş ile ger ittifâk üzre

Şeyhülislâm Esad (18. yy.) **Divan** G174/3

[Gönül ve can, akıl ve şuur ile birlik etse; sevgilinin simyacı aşkıdan
kurtulmak mümkün mü?]

Simya ile Oluşturulan Görüntülerin Geçici Olması

Simya ile elde edilen görüntüler dayanıksızdır. En ufak bir müdahale ile yok olur.

Gerçi sengîndür o zât-ı hoş-nümâ
Of diseñ uçar misâl-i sîmyâ

Edirneli Kami (17. yy.) **Divan** G11/3

[O güzel görünüşlü zat, serttir ama simya gibi of desen uçar.]

Simya ilmi ile kısa süreli görüntüler oluşturulur. Bu sebeple simya kelimesi sadece ilim dalı anlamında değil bu ilim tarafından oluşturulan görüntü anlamında da kullanılmaktadır. Simya, büyü ile oluşturulan ve kalıcı olmayan görüntülerdir.

Ol yüz on altınun oldı lâ-cerem
Gör vücûdı sîmyâ gibi ‘adem
Sîmyâ-âsâ anı sanma hayâl
Eyle tahmîs asla istersen visâl

Şeyhülislâm Esad (18. yy.) **Divan** Lugazlar 18/3-4

[Şüphesiz o yüz on altının varlığı simya gibi yok oldu. Simya gibi onu hayal sanma, eğer asla kavuşmak istersen kavur.]

Simya ile Oluşturulan Görüntülerin Dayanıksız ve Sahte Olması

Hayalî’ye göre dünya görüntüler oluşturulan bir simya laboratuvarı felek de bir sihirbazdır. Şair, dünyada yaşananların gerçek olmadığını, bunların birer hayal olduğunu simyadan yararlanarak anlatır.

Cihân bir sîmya-hâne felek hem sihr-sâz ancak
Meh ile mihr çâpük-dest bir iki hokka-bâz ancak

Hayali Beg (16. yy.) **Divan** G246/1

[Dünya bir simyahane, felek de bir büyücüdür ancak. Ay ile güneş eli çabuk bir iki hokkabazdır ancak.]

Hayali Bey’in yukarıdaki beytiyle aynı anlam dünyasına sahip aşağıdaki beyitte şair dünya bahçesinin görüntüsünün baştanbaşa kokusuz

simya olduğunu söyler. Dünyanın gerçek olmadığını simya ilmi ile oluşturulan sahte görüntüler üzerinden anlatır.

Ser-â-pâ bâg-ı dehrün rengi bî-bû sîmyâdur hep
Ki evrâkı bakılsa safha-i 'ibret-nümâdur hep

Katipzade M. Sakıb (17. yy.) **Divan** G28/1

*[Dünya bahçesinin görüntüsü baştanbaşa kokusuz bir simyadır hep.
Yapraklarına bakılsa ibret sayfasıdır hep.]*

Simya ile elde edilen görüntüler gerçek değildir. Şair, bu durumu sevgilinin hayali ile yetinmek zorunda kalan âşıkla kıyaslar. Aşk ehli sevgilinin hayaline kanaat göstermez çünkü simya ağacının meyvesi kimseyi doyuramaz.

Olamaz hursend 'ışk ehli hayâl-i yâr ile
Kimseyi sîr eylemez bâr-ı draht-ı sîmiyâ

Azmizade Haleti (17. yy.) **Divan** G5/4

*[Aşk ehli sevgilinin hayali ile yetinemez; simya ağacının meyvesi
kimseyi doyurmaz.]*

Sevgilinin Ağzı, Yokluk ve Simya

Divan şiirinde sevgilinin ağzı o kadar küçüktür ki yok gibidir. Onun varlığını ancak simya/büyü bilir. Sevgilinin ağzı hayalî bir varlık gibidir.

Bilmez kimesne söylemeyince vücûdını
Var ise sîmyâ bilür ol fem didükleri

Gelibolulu Mustafa Ali (16. yy.) **Divan** G559/3

*[Varlığını söylemeyince (konuşmayınca) kimse bilmez; o dudak
dediklerini varsa simya bilir.]*

Şeyh Galib de sevgilinin ağzının yokluğunu belirtmek için simyadan yararlanır. Sevgilinin ağzı simyanın oluşturduğu bir hayalden ibarettir. Diğer bir deyişle yoktur.

Çeşm-i hurda hafî-nümâdır o dehen
Hurde hatla fâ-i cefâdır o dehen

Aldanma sakın ki aslı yokdur bi’llâh
Bir nakş-ı hayâl-i sîmyâdır o dehen

Şeyh Galib (18. yy.) **Divan** Rübai 54

[Bozuk göze gizlidir o ağız, küçük yazı ile ceza “fa”sıdır o ağız, sakın
aldanma billahi aslı yoktur, simya hayalinin bir görüntüsüdür o ağız.]

Şeyh Galib’in yukarıdaki rubaisinde hem harflerden hem de simya-
dan bahsettiği görülmektedir. Buradan hareketle simya ile harflerin
gizemi arasında irtibat kurmak mümkündür. Ancak son mısradaki simya
görüntüsünden bahsedilmesi kelimenin büyü anlamını öne çıkarmak-
tadır. Ayrıca harflerin gizeminden çok, küçüklüğü bakımından yazı ile
dudak arasında ilişki kurulmaktadır.

İbn Sina ve Simya

Beyitlerde İbn Sina’nın simya ilmi ile meşhur olduğuna da değinil-
miştir. Simya konusunda İbn Sina’dan bahsedilmesi onunla ilgili anlatılan
kıssalar sebebiyledir. Ebu Ali Sina hikâyeleri hem İran hem de Anadolu
sahasında halk arasında meşhur olmuştur. Bu hikâyelerde Ebu Ali ve
kardeşi Ebu’l-Haris’in simya ilmini öğrendikleri ve bu şekilde karşılaşt-
ıkları güçlüklerin üstesinden geldikleri dile getirilir (Ziyaeddin Yahya
2016).

Bû ‘Alînün çeşm-i zahm âmed-şüdin fark eylemez
Ey perî var-ısa sâhib-sîmyâdur hançerün

Vahyi (17. yy.) **Divan** G168/4

[Yaranın gözü, Ebu Ali’nin geliş gidişini fark eylemez; ey peri, hançe-
rin var ise simya sahibidir.]

Dürûg-ı maslahat-âmîz ile dekkâk olup kaldun
Fünûn-ı Bû-‘Aliveş sîmyâdan geçmedün gittün

Neccarzade Rıza (18. yy.) **Divan** G164/4

[Faydayla karışık yalan ile hokkabaz olup kaldın; Ebu Ali’nin bilimleri
gibi simyadan geçmedin gittin.]

5. Sonuç

1. Simya kelimesinin Arapçadaki alamet, işaret, nişane anlamları ile Yunancadaki simge, işaret, gösterge anlamları arasında benzerlik bulunmaktadır. İbranice ismullah anlamına gelen “simye” ile simya uygulamaları ve ilm-i huruf arasında paralellik olduğu görülmektedir. Mütercim Asım’ın önerdiği İbranice alet anlamı (şimbe) ancak simya ilminde bir takım araçların kullanılması ile bağlantılandırılabilir. Kelimeler arasındaki bu ilişkilere rağmen simyanın kökenini kesin olarak tespit etmek şu anki bilgilerle mümkün görünmüyor.

2. Simya, Arapça ve Farsça’da tılsım, ilm-i huruf veya harflerin gizemi, büyü, göz bağcılık anlamlarında kullanılmıştır. Osmanlı dönemindeki sözlüklere ise genel olarak bir büyü türü olarak yansımıştır. Gerek **Mevzuatü'l-Ulum**’da gerekse de **Keşfü'z-Zünun**’da simya, sıvılardan ve yağlardan yararlanarak görüntüler oluşturan bir büyü dalı olarak tanımlanmıştır.

3. İlm-i huruf ve tılsım, amaçlarına ulaşmak için semavi varlıkların yardımına ihtiyaç duyar. Osmanlı dönemindeki anlamı ile simya ise semavi varlıkların yardımına ihtiyaç duyulmadan yapılan göz bağcılıktır. Simyacı, bir takım teknikler ve araçlar kullanır, bunun neticesinde de havada görüntüler oluşturur. Bu görüntüler kalıcı olmaz. Simyanın, varlıkların üzerinde tasarrufta bulunabilmek gibi geniş ve kuvvetli bir ilim tanımından bir oyun şekline dönüşmesinde büyük ihtimalle arkasındaki Hermetik düşüncenin ortadan kalkması etkili olmuştur. Ruhi eğitimin ihmal edilmesi ve sadece maddi süreçlere odaklanması simyayı göz bağcılık hâline getirmiştir.

4. Simya ve kimya birbirinden farklı ilimlerdir. Simya, havada gerçek olmayan çarpıcı görüntüler oluşturan bir büyü türüdür. Kimya ise maddenelerin dönüşümü ile ilgilenir. Osmanlı döneminde kelimenin büyü anlamı bu kadar belirginken, Arapça ve Farsça sözlüklerde simyanın maddenelerin dönüşümü ile ilgili bir anlamı bulunmuyorken 19. yüzyılın sonundan itibaren sözlüklerde kelimeye eski kimya anlamı verildiği görülmektedir. Simya-kimya karışıklığının öncelikle halk ağzında ortaya çıkmış olması muhtemeldir. Tek harf farklılığından oluşan bu iki ilim dalının ismi, uğraş alanlarının gizemli yapısı da düşünüldüğünde,

karıştırılmıştır. Ayrıca her iki ilim dalı da dönüşümle ilgilenmektedir. Kimya madenlerin dönüşümü ile uğraşırken simya görüntüleri dönüşüme uğratar. Hermetik ilimlerle uğraşanların bu ilimlerden sadece biriyle sınırlı kalmaması, hem simya hem de kimya ile uğraşması da bu iç içeliğe neden olmuş olabilir.

5. 19. yüzyılda pozitif bilimlerin gelişmesi bir başka sorun doğurmuş, eski kimya ile yeni kimyanın ayrıştırılması için iki farklı kelimeye ihtiyaç duyulmuştur. İngilizce, yeni kimyayı isimlendirmek için aynı kelimenin eski Yunancasını, eski kimyayı adlandırmak için de Arapçasını tercih etmiştir. Pozitif bilim olan kimya Yunanca ile, Hermetik bir bilim olan eski kimya Arapça ile ifade edilmiştir. Türkçede bu tür bir ayırımı gidilmek ihtiyacı belirince halk ağzında kimya ile karıştırılan simyanın eski kimya için kullanımı şöhret bulmuştur denebilir.

6. Simya kelimesinin geçtiği beyitlerde yokluk, gerçek olmama, hayal, görüntünün dönüşümü, kaybolan bir nesneyi veya insanı bulma, bir varlığı ortadan kaldırma gibi anlamlar ortaya çıkmaktadır.

7. Beyitlerde simya yapılırken yararlanılan bir takım maddelere de yer verilmektedir. Özellikle su ve cıva bazı beyitlerde simya ile bir arada kullanılmaktadır.

8. İbn Sina, halk arasında anlatılan hikâyelerde bu ilmin ustası olarak görülür. Bu durum divan şiiri metinlerine de yansımış ve bu çerçevede İbn Sina’ya telmihte bulunulmuştur.

Kaynakça

- ADIVAR, Abdülhak Adnan (1982), *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Ahmed Taşköprüzade (1313/1896), *Mevzû’âtu’l-Ulûm*, çev. Kemaleddin Mehmed Efendi, Dersaadet: İkdam Matbaası.
- Ahmed Vefik Paşa (2000), *Lehce-i Osmani*, haz. Recep Toparlı, Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ali Ekber Dihhoda (1999), *Lügatname*, Tahran: Danişgah-ı Tahran Müessesesi-i Lugâtname-i Dihhudâ.
- Ali Seydi (1330/1912), *Resimli Kamus-ı Osmani*, İstanbul: Matbaa ve Kütüphane-yi Cihan.

- ALTUN, Kudret (1999), *Gelilolulu Mustafa Ali ve Divanı*, Niğde: Özlem Kitabevi.
- ALTUN, Mustafa (2017), *İbrâhim İbn-i Bâlî'nin Hikmet-nâmesi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- AYDIN, Ayten Koç (2009), "Simya", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XXXVII, 218-20.
- AYVERDİ, İlhan (2005), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Belal Saber Mohamed Abdelmaksoud (2017), *Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınmış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- BOZHÜYÜK, Mehmet Emin (1998), "Hurûf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, XVIII, 397-401.
- Cemaleddin Muhammed Bin Mükerrrem İbn Manzur (1984), *Lisanü'l-Arab*, Kum-İran: Edebi'l-Havza.
- ÇAĞBAYIR, Yaşar (2007) *Ötüken Türkçe Sözlük*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- DEVELLİOĞLU, Ferit (1996), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi.
- DOĞAN, Muhammed Nur (1987), *Şeyhülislâm İshak Efendi, Hayatı, Eserleri ve Divan'ının Edisyon Kitiği*, (Doktora Tezi) İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- EBELİNG, Florian (2017), *Hermes Trismegistos'un Gizemi*, çev. Mehmet Ali Erbak, İstanbul: Omega Yayınları.
- Ebüzziya Mehmed Tefvik (1306/1889), *Lûgat-i Ebüzziya*, Kostantiniye: Matbaa-yı Ebüzziya.
- ELİADE, Mircea (2002), *Babil Simyası ve Kozmolojisi*, çev. Mehmet Emin Özcan, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
- ERGİN, Muharrem (1980), *Kadı Burhaneddin Divanı*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERİŞEN YAZICI, Gülgün (2017), *Edirneli Kâmî ve Divânı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- Hasan Amid (1984), *Ferheng-i Amid*, Tahran: Müessese-i İntişarat-ı Emir Kebir.

- Hüseyin Remzi (1305/1887), *Lügat-ı Remzi*, İstanbul: Matbaa-i Hüseyin Remzi.
- İbn Haldun (Ebû Zeyd Veliiyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî) (1900 ?), *Mukaddime*, nşr. Abdurrahman Muhammed, Kahire: Matbaatü'l-Behiyyetü'l-Mısriyye.
- İPEKTEN, Haluk (1990), *Nâ'îlî Divânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- KALKIŞIM, Muhsin (1994), *Şeyh Gâlib Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Katip Çelebi (1971), *Keşfu'z-Zünûn an-Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, tsh. Şerefettin Yaltkaya ve Kilisli Rifat Bilge, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı.
- KAYA, Bayram Ali (2017), *Azmizâde Hâletî Dîvânı*, Ankara: Kültür Ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- KESKİN, Günyüz (Çev.) (2017), *Peygamber Enok'un Kitabı*, İstanbul: Hermes Yayınları.
- KESTELLİ, Raif Necdet (2004), *Resimli Türkçe Kamus*, haz. Recep Toparlı, Belgin Tezcan AKSU, Canan Selvi Kanoğlu, Seyfullah Türkmen, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KILIÇ, Mahmud Erol (2017), *Hermesler Hermesî*, İstanbul: Sufî Kitap.
- KIRBIYIK, Mehmet (1999), *Katibzâde Sâkub Mustafa Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni*, (Doktora Tezi) Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- LANE, Edward William (1968), *An Arabic-English Lexicon*, Beyrut: Librairie Du Liban.
- LEVEND, Agâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Mehmed Salahi (1313/1895), *Kamus-ı Osmani*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.
- Muallim Naci (1322/1905), *Lügat-i Nâcî*, İstanbul: Asr Matbaası.
- Muhammed Muin (1985), *Ferheng-i Farsi*, Tahran: Müessesesi-i İntişarat-ı Emir Kebir.
- Muhammed b. Yakub Firuzabadi (1319/1902), *Kâmûsü'l-Muhît*, Kahire: Matbaatü'l-Meymeniye.
- Mütercim Asım Efendi (1287/1870), *Tibyan-ı Nafi der Terceme-i Burhan-ı Katı*, İstanbul: Matbaa-yı Amire.

- _____ (2013), *el-Okyanûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- NİŞANYAN, Sevan (2009), *Sözlerin Soyağacı: Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*, İstanbul: Everest Yayınları.
- ÖZDEMİR, Mehmet (1999), *Neccâr-zâde Rızâ Divanı'nın Edisyon Kritiği*, (Yüksek Lisans Tezi) Afyon: Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- REDHOUSE, Sir James William (2011), *A Turkish and English Lexicon*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- SARAÇ, Celal (1963), "Cabir İbni Hayyan Üzerine", *İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü Dergisi*, 1, 4-15.
- Seyyid Şerif Cürcanî (Ebû'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî) (1997), *Arapça-Türkçe Terimler Sözlüğü "Kitabu't-Ta'rifât"*, çev. Arif Erkan, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Seyyid Ziyaeddin Yahya (2016), *Ebû Ali Sînâ Hikâyesi Gencîne-i Hikmet Hikâyesi Ebû Ali Sînâ*, haz. Aytekin Yıldız, İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- STEINGASS, Francis Joseph (1998), *A Comprehensive Persian-English Dictionary*, Beyrut: Librairie Du Liban.
- Sünbülzâde Vehbî (2004), *Lutfiyye*, haz. Süreyya A. Beyzadeoğlu, İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Şemseddin Sami (1996), *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- TARLAN, Ali Nihat (1992), *Hayâlî Divanı*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TAŞ, Hakan (2017), *Vahyî Dîvanı*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü.
- TEZ, Zeki (2010), *Kimya Tarihi*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- _____ (2017), *Kimyanın Gizemli Arka Bahçesi: Simya*, İstanbul: Hayykitap.
- TULUM, Mertol (2011), *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*: Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Vankulu Mehmed (2014), *Vankulu Lügati*, haz. Mustafa Koç ve Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.